

KUMKAPI HALILARININ KÖKENİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME VE YENİ ÖRNEKLER

AN EVALUATION OF THE ORIGIN OF KUMKAPI CARPETS AND NEW EXAMPLES

Şerife KARAMAN*

ÖZ: Türklerin halı geleneği, bilinen en eski örneklerden biri olan Pazırık halısıyla başlamış olup, binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu gelenek, zaman içinde gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Göçebe yaşamın zorunlu ve temel bir ihtiyacı olarak dokunan halılar zamanla önemli bir sanat ve ticari eşya haline gelmiştir. Kurulan tüm Türk devletlerinde önemini koruyan yılların halıcılık tecrübesi, nesilden nesile aktarılarak dünyaca ünlü halılar üretilmiştir. Osmanlı devletinin kronolojik açıdan son ayağı olan ve üretildikleri yerin adını alan Kumkapı halı örneklerinin özel koleksiyonlarda olmasından dolayı sanat dünyası ve akademide az bilinmektedir. Londra’da yaşayan ve hem koleksiyonerlik hem de antika halılar için eksperlik yapan Arto Keşişyan, dünyada yaklaşık 200 tane Kumkapı halısı olduğunu aktarmıştır. Bu halıların tespit edebildiğimiz kadarıyla 30’dan fazlası İzmir Arkas Koleksiyonunda bulunmaktadır. Galeri elinde bulunan diğer halı grupları ile Kumkapı halılarını da kapsayan sergiler düzenlemiş bu vesile ile de halıların bilinirliği artmıştır. Çalışma hazırlanırken literatür taramasının yanı sıra koleksiyonerlere ulaşılmış, Arkas’ta bulunan halılar incelenmiş ayrıca malzeme, teknik ve kompozisyon olarak aynı stilde üretime devam eden usta Avak Şirinoğlu ile görüşülerek detaylı bilgi alınmıştır. Özel teşebbüs eserleri olan halı grubunun öncü üreticileri sarayda desinatör olarak çalışmış ve böylece dönemin halı fabrikası olan Hereke’den ziyadesiyle yararlanmışlardır. Hereke Fabrika-i Hümayun dışında, Türk-Gördes düğümü ile dokunan halıların büyük bir kısmında ipek iplik ve gümüş metal iplik kullanılmış, teknik ve malzeme özellikleri dolayısıyla Saray halıları ile ilişkilendirilmiştir. Hallarda madalyonlu, birim-ardışık desenli ve mihraplı olmak üzere üç kompozisyon planı tespit edilmiştir. Genel bilgilendirme Arkas koleksiyonu, Sotheby’s ve Christie’s gibi müzayede sitelerinde bulunan örneklerle birlikte daha önce yayımlanmayan Keşişyan koleksiyonundaki dört halının da tanıtım ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özel Girişim, Halı Sanatı, Koleksiyoner, İpek Halı, Kumkapı Halıları

ABSTRACT: The carpet tradition of the Turks started with the Pazyryk carpet, one of the oldest known examples, and has a history of thousands of years. This tradition has developed over time and reached today. Carpets, which were woven as a compulsory and basic necessity of nomadic life, have become an important art and commercial item over time. Years of carpet weaving experience, which has maintained its importance in all the Turkish states established, has been passed down from generation to generation and world-famous carpets have been produced. Kumkapı carpet samples, which are the last leg of the Ottoman state chronologically and named after the place where they were produced, are little known in the art world and academia because they are in private collections. Arto Keşişyan, who lives in London and works as both a

* Dr.-Bir Kuruma Bağlı Değildir/Ankara-karaman.srf@gmail.com (Orcid: 0009-0002-2446-7521)

collector and an expert for antique carpets, stated that there are approximately 200 Kumkapı carpets in the world. As far as we have been able to identify, more than 30 of these carpets are in the Izmir Arkas Collection. The gallery organized exhibitions including Kumkapı carpets with other carpet groups, thus increasing the awareness of the carpets. In addition to a literature review, collectors were contacted, the carpets in the Arkas collection were examined, and detailed information was obtained by interviewing the master Avak Şirinoğlu, who continues to produce in the same style in terms of material, technique and composition. The pioneering producers of the carpet group, which are works of private enterprise, worked as designers at the palace and thus benefited greatly from Hereke, the carpet factory of the period. Apart from the Hereke Fabrika-i Hümayun, most of the carpets woven with the Turkish-Gördes knot use silk thread and silver metal thread and are associated with the Palace carpets due to their technical and material characteristics. Three composition schemes were identified: medallion, unit-consecutive pattern and mihrab. In addition to general information on the Arkas collection and examples available at auction sites such as Sotheby's and Christie's, four previously unpublished carpets from the Keşişyan collection are also introduced and evaluated.

Keywords: Private Company, Carpet Art, Collector, Silk Carpet, Kumkapı Carpets

Giriş

Yaşam tarzları sebebiyle dokumacılığın çok önemli olduğu Türklerde her dönemde ve farklı coğrafyalarda halı öne çıkmıştır. Çadırları döşemenin temeli dokumacılıkla yapılan eşyalara dayanır. Günümüze gelen örnekler üzerinden, Türk halı sanatını; kronolojik anlamda aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

Orta Aysa Dönemi

-Pazırk halısı

Selçuklu Dönemi

-Konya Halıları
-Beyşehir Halıları
-Fustat halıları
-Tibet Halıları

Osmanlı Dönemi

-Erken dönem
Hayvanlı halılar
-Klâsik dönem
Tablolarda Yer Alan Halılar
Uşak Halıları
Saray Halıları
-Son dönem
Feshane Halıları
Hereke Halıları
KUMKAPI HALILARI

Kumkapı halıları ise tarihsel süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine karşılık gelmektedir. Malzeme, kompozisyon ve işçilik olarak oldukça kıymetli olan ve bir "grup" olarak değerlendirilebilecek halıların sanat tarihi literatüründe ve koleksiyonerler dışında, az bilinmesinin en büyük nedeni, imparatorluğun karmaşa yıllarında üretilmeye başlanmış olması ve devam eden süreçte, dünya savaşının başlaması ve Osmanlı devletinin son bulup Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması gibi devletin kaderini değiştiren siyasi olaylardır. Bu sebeplerin yanı sıra, birçoğu gayrimüslim olan üreticilerin yüzyılın başlarında ülkeden ayrılıp yurt dışına göç etmeleri ve bugün halıların büyük bir kısmının yurt dışında olması, ülkemizde az bilinirliğinin nedenleri arasındadır.

Yurt dışında yapılan sergiler ve müzayedeler ile dikkat çeken halılar ile ilgili yazılan birkaç makale ve iki kitabın yanı sıra hazırladığımız yüksek lisans tezi dışında yapılmış fazla bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu makalelerden ilki M. Önder Çokay (2000) tarafından yazılmış, “Kumkapı Halıları ve Ustaları” başlığıyla *Antik Dekor* dergisinde yayınlanmıştır. Diğer bir çalışma, *Halı* dergisinde yayınlanan Pamela Bensoussan’ın (1985) “The Master Weavers Of Istanbul” adlı çalışmadır. George F. Farrow ve Leonard Harrow’un yazdığı “Hagop Kapoudjian-The First and Greatest Master of Kum Kapı School from Examples in The George Farrow Collection of Silk Rugs and Carpets” adlı kitapta, ünlü Kumkapı halı ustası Hagop Kapuciyan’ın hayatının yanı sıra, ürettiği halılardan örnekler sunulmaktadır. Bir diğer kaynak ise 17 adet Kumkapı halısının tanıtıldığı, Arkas Sanat Galerisi tarafından hazırlanan *Arkas Koleksiyonu’nda Osmanlı Halı Sanatı* adlı kitaptır. Burada tanıtılan halılar ve müzenin sahip olduğu diğer halılarla beraber Arkas Sanat Galerisinde ziyarete açılmıştır. Kumkapı halılarına özel ilgisi olan koleksiyoner Lucien Arkas, başlangıçta 17 Kumkapı halısına sahip iken zamanla sayı 32’ye çıkmış ve bu önemli koleksiyon Türk ve İslam Eserleri Müzesinde sergilenmiştir. TİEM’deki sergi sonrasında, Doç. Dr. Sevim Arslan tarafından “Kumkapı Halılarında Desen ve Teknik Özellikler” adlı makale yayınlanmıştır. Çalışmamız hazırlanırken yazılı kaynakların tamamına ulaşılmış olup ayrıca Kumkapı stilinde halı üretimi yapan Avak Şirinoğlu ile defalarca görüşülerek hem halı dokuyuculuğuna dair hem de Kumkapı halılarının tarihçesi, tekniği gibi birçok konuda bilgi alınmıştır. Kendisinin yönlendirmesi ile Londra’da yaşayan antika halı eksperisi ve koleksiyoneri Arto Keşişyan’a ulaşılmış gerek mail ortamında gerek Türkiye ziyaretinde yüz yüze görüşerek halılar ile ilgili bilgi alınmıştır.

Kumkapı halı koleksiyonunu her geçen gün artıran Arkas Sanat Galerisi son olarak Beymen’in 50.yıl sergisine daha önce yayınlanmamış, usta Agop Kapucuyan’ın bir halısı ile katılmıştır. 2016 yılından beri yüksek lisans tezimiz nedeniyle takip ettiğimiz ve 57 tanesine ulaştığımız halıların Furniture, Sotheby’s ve Christie’s gibi çeşitli müzayede sitelerinde bulunan örneklerin, koleksiyonerlerce el değiştirdiği ve farklı yerlerde yeni örneklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Özel koleksiyonerler dışında, Saray Bosna Hüsrev Paşa Külliyesinde yer alan müzede sergilenen bir Kumkapı halısı tespit edilmiştir (Foto: 1).

Fotoğraf 1: Saray Bosna Hüsrev Paşa Külliyesinde bulunan Kumkapı halısı. (Foto: Şerife Karaman)

19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başına tarihlenen halının künyesinde, Münira Jamakosmanoviç tarafından hediye edildiği belirtilmiştir.

Kumkapı halılarına sahip diğer bir önemli koleksiyoner Keşişyan ailesidir.¹ Koleksiyonundan paylaştığı dört halının da inceleneceği bu çalışmada ayrıca Kumkapı halılarının ortaya çıkmasında etken olan diğer halı grupları ile ilişkileri değerlendirilecektir. Önceki çalışmalarda kompozisyon türleri, motif dağılımı gibi konulardan bahsedilmiş olduğu için tekrara düşmemek adına bu bölüm özet olarak geçilmiştir. Ancak halılarda kullanılan, çok çeşitli motiflerin ikonografisinin değerlendirilmesi bir başka çalışmanın konusu olacaktır. Yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan ve bu sebeple az tanınan halı grubu ile yapılan her çalışma çok kıymetlidir. Tüm nedenlerin ötesinde bu çalışmayı hazırlamaktaki öncelikli amacımız halıların ismini duyurmak ve farklı açılardan incelemektir.²

Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Halıları: Kumkapı

Türklerde halıcılık sürekli gelişme gösteren bir sanat dalı olmuştur. Orta Asya'da göçebe hayatta, yerleşik hayatta ve kurulan tüm devletlerde halı, önemli bir sanat ve ticaret unsuru olmuştur. Birçok evde hem çeyizler için hem de para kazanmak için halı dokunmuştur (Karamağaralı, 1998:175-178). En uzun soluklu ve güçlü Türk devleti, Osmanlı İmparatorluğunda da halı dokumacılığı gelişerek devam etmiştir. Çok çeşitli aşamalardan geçen Türk halıcılığında motif ve kompozisyon özellikleri özetle: Selçuklularda geometrik motifli, kufi yazı bordürlü halılar ön planda olmuş, Beylikler ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde hayvan motifli halılar yaygın bir şekilde görülmüştür. Klasik dönem dediğimiz 16. yüzyılda her anlamda altın çağını yaşayan imparatorlukta, yeni yerlerin fethedilmesi ile kültür alışverişi

¹ Kendisi sayı belirtmemiştir ama yapılan diğer çalışmalarda 15 tane haliye sahip olduğu yazılmaktadır.

² Çalışmada yer alan halı görselleri Arkas Sanat Galerisinin yayınladığı kitaptan, sergilerde çekilen kişisel fotoğraflardan ve çeşitli müzayede sitelerinden alınmıştır.

olmuştur. Bu dönemde dokunan Uşak halıları ve saray halıları özgün kompozisyon örneklerine yer verilmiştir. Özellikle saray halıları, Türk halı sanatı içerisinde farklı bir yere sahiptir (Yetkin, 1991:7-116). 18. ve 19. yüzyıllarda ise kurulan fabrikalar ile halıcılık bir üst aşamaya taşınmıştır. Feshane ile başlayan süreç Hereke ile zirveye çıkmıştır (Yazıcı, 2015:708). Osmanlı halılarının, son basamağı olan Kumkapı halıları, diğer gruplardan farklı olarak özel girişim ürünleridir ve 1800'lerin sonu ve 1900'lerin başını (1890-1940) kapsayan bir dönemde üretilmiştir.

Hereke halı fabrikasının baş desinatörünün teşviki ile başlayan üretimin ilk örneklerinde, 16. ve 17. yüzyıl İran ve saray halılarının kompozisyonlarının yanı sıra; Bursa, Kayseri, Sivas, Erzincan gibi illerin geleneksel halı modelleri modernize edilerek kullanılmış, sonraları ise Kumkapı stili diyebileceğimiz kendine has halılar ortaya çıkmaya başlamıştır. İşçi olarak İzmit, Tokat, Kayseri ve Sivas gibi şehirlerden getirtilen gayrimüslim kızlar yemek ve yatacak yer karşılığında halı dokumuştur (Farrow ve Harrow, 1993: 11). Şehirlerin Türk halı sanatının önemli dokuma merkezleri olması dikkat çekicidir.

İlk ustalardan olan Zareh Penyamin, II. Abdülhamid döneminde sarayda desinatör olarak çalışmış, bu sayede de Topkapı'da bulunan klasik dönem halı örneklerini yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Ustaların gözlemlerinin yanı sıra, halı dokumacılığında çok yol kat eden Hereke fabrikası desinatörünün desteği ve Hereke'nin tecrübesi ile üretime başlayan ustalar, ipeği Bursa'dan, altın ve gümüş metal ipleri Fransa'dan alarak, boyamada da bitkileri kullanmışlardır (Farrow ve Harrow, 1993: 11). Dolayısıyla tamamen doğal ve Türk halı kültürüne uygun bir üretim başlamıştır. Türk-Gördes düğümü ile dokunan halılarda, santimetrekarede 12x12 ve 14x14 düğüm sıklığı ile zengin kompozisyonlar uygulanmıştır. Bitkisel motiflerin ağırlıkta olduğu halı kompozisyonlarında av sahneleri, hayvan mücadeleleri ve yazı motifleri de bulunmaktadır. Bazı halılarda ana motifler kilim tekniği ile dokunarak rölyefli (rölyef: kabartma) bir görünüm elde edilmiştir. (Foto: 2-3) Kullanılan renkler arasında, lacivert, kırmızı, pembe ve tonları, beyaz, krem, sarı, kahverengi, mavi ve tonları, gri olmak üzere zengin bir renk paleti bulunmaktadır.

Fotoğraf 2-3: Rölyef görünümlü ve gümüş metal iplikle dokunmuş motif detayı (Arkas koleksiyonu, **Foto:** Şerife Karaman)

Kumkapı halıları germeli tip (Hereke tipi) tezgâhlarda dokunmuştur (Foto: 3). Isparta tipi tezgâhın geliştirilmiş hali olan bu tezgâh tipi, iki önemli halı dokuma merkezi Hereke ve Kayseri’de kullanılmaktadır. İpek halılar için özellikle bu tezgâh tipi kullanılmaktadır. Çünkü çözgü işlemi direk tezgâh üzerinde yapılması gerekir ve bu işlemde Hereke tipi tezgâhlar uygundur (Altınbaş, 1985:107).

Fotoğraf 3: Hereke tipi (germeli) tezgâh³

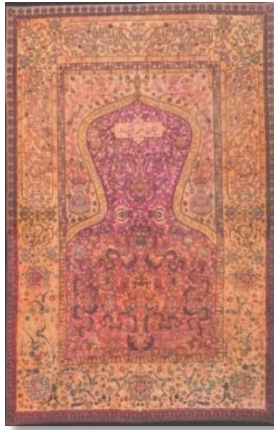
Kumkapı halılarının çoğunluğu, Bünyanlı (Kayseri) gayrimüslim ustalar tarafından üretilmiş ve ustaların, halıların bir köşesine attıkları imzalar aracılığıyla isimleri bilinmiştir (Çokay, 2015: 89-90). İlk temsilciler, Şişman Agop olarak da bilinen, Hagop Kapucuyan ve Zareh Penyamindir. İki duayen ustanın yanı sıra, Garabet Apelyan, Tosunyan, Avedis Tamışçyan,

³ Fotoğraf, Kumkapı stilinde halı üretmeye devam eden Avak Usta'nın Yalova'daki atölyesinde çekilmiştir.

Mehmet Özçevik ve Yalova'daki atölyesinde Kumkapı stilinde üretime devam ederek geleneği devam ettiren Avak Şirinoğlu bulunmaktadır (Önder, 2015:106-112). Bu ustalardan halı dokuyanların yanı sıra; dokuma yapmayan, halıcılığı çok iyi bilip, kompozisyonları hazırlayan ve dokuyucu kızları yönlendiren ustaların da olduğu anlaşılmaktadır. Avak Usta Kumkapı stilinde halı dokutan son usta olması ve günümüzde üretime devam ediyor olması bakımından ayrıca önemlidir. Halıcılık geçmişi; Bünyan-Hereke-Kumkapı stili şeklinde özetlenebilecek usta, Zareh Penyamin' in halı malzemelerine (Foto: 4) ve yarım kalan bir halısı (Foto: 5) ulaşması sonucunda, Kumkapı üslubunu yakından tanımış ve bu tarzda ipek halı dokutmaya başlamıştır.

Fotoğraf 4: Avak Şirinoğlu'nda bulunan Zareh Penyamin' in tahta üzerine çizdiği halı desenleri

Görsel 1: Avak Şirinoğlu atölyesinde tamamlanan Zareh Penyamin halısı⁴

Kumkapı Halılarında Kullanılan Kompozisyon Türleri

İncelenen halı örneklerine göre Kumkapı halılarının, 3 farklı kompozisyon düzeninde olduğu görülmüştür. Bunlar;

- Mihraplı halılar
- Ardışık motifli (sonsuz prensipli) halılar

⁴ Halı, Arkas koleksiyonunda bulunmaktadır. Yarım alınan halı sonradan tamamlanmış ve zemin ipi yeterli olmadığı için yarısı farklı bir tonla dokunmuştur.

- Madalyonlu halılar.

Aşağıda kompozisyon türlerine göre örnekler görülmektedir. İlk grupta ele aldığımız mihraplı halılar da kendi içinde 3 tip olarak ele alınmıştır. Zareh Penyamin tarafından tasarlanan “sultan başı” stili mihrap formu, yakın dönemde inşa edilmiş olan Pertevniyal Valide Sultan Camii’nin dış-yan cephesinde de niş süslemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Halı daha sonra (1920’li yıllar) dokunmuştur.

Görsel 2: Mihraplı halı örnekleri (URL-1), (URL-2)

Görsel 3: Ardaşık motifli ve madalyonlu kompozisyonlu halı örnekleri⁵

Bu kompozisyon türleri dışında, Sotheby’s müzayede sitesinde Kumkapı halısı olarak tanıtılan tablo türü halılar bulunmaktadır. Farklı müze ve koleksiyonlarda bu kompozisyonla yapılmış farklı örneklerle ulaşamamıştır ancak müzayede sitesinde yer alan diğer Kumkapıların referansı ile çalışmamızda yer almıştır. Bu tipteki halılar “Mimari tasvirli halılar” olarak bilinmektedir. Hereke halı fabrikasında da benzer halılar üretilmiştir. Kompozisyonda yer alan mimari unsurlar arasında Kâbe motifi, cami, türbe, kilise gibi dini yapıların yanı sıra evler, köprüler, konaklar gibi sivil mimari unsurlarda yer almıştır.

⁵ Görseller Arkas Sanat Galerisi’nin yayınladığı (2015) kitaptan alınmıştır.

Görsel 4: Mimari tasvirli tablo halı (URL-3) ve Sultan Ahmet Çeşmesi Thomas Allom (Parlar, 1998: 44)

Kurucu ustaların saray atölyelerinde çalışması ve sahip oldukları kaynaklardan mütevellit hazırladıkları kompozisyonlar daha önceki halı grupları ile yakın ilişkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki başlıklarda bu ilişkiler tartışılmıştır.

Kumkapı Halıları – Saray Halıları İlişkisi

Günümüzden bakıldığında Osmanlı devletinde 16. yüzyıl klasik dönem olarak tanımlanmaktadır. Sınırları çok gelişmiş, ekonomik olarak çok güçlü ve farklı kültürlerle yakın ilişki içinde olan imparatorluk bu gücünü sanata da yansıtmıştır. Artık iyice belirginleşen “Osmanlı Sanatı” nda halı, kumaş, çini, mimari süsleme, maden işleri gibi daha birçok alanda, natüralist tarzda bitkisel bezeme unsurları kullanılmaya başlamıştır. Dönemin halıları içinde ayrı bir grup olarak tanımlanan, Osmanlı saray halılarında da süsleme unsurları arasında bitkisel bezeme çok geniş bir yer tutmaktadır. Uzun yaşamı simgeleyen selvi ağaçları, yeniden doğuşu simgeleyen çiçek açmış ağaçlar, her çeşitten kuşlar ve ceylan, geyik gibi hayvanların yanı sıra aslan ve leopar gibi güç sembolü hayvanlar, bitkisel motif olarak ise lale, sümbül, karanfil, hatayiler ve hançer yaprakları sıklıkla kullanılmıştır (Aslanapa ve Fazlıoğlu, 2006: 17-18). Saray halılarından günümüze, çok az örnek ulaşabilmiştir. Bu bağlamda Victoria & Albert müzesindeki halı motif ve kompozisyon özelliklerini görmemiz açısından çok değerlidir.

Görsel 5: Osmanlı saray halısı (URL-4).

Osmanlı sanatının yaygın kullanılan motiflerinden hatayi, Kumkapı halılarında da sıklıkla yer almıştır. Özellikle duayen usta Agop Kapucuyan bu çiçeğe pek çok halısında, farklı kompozisyonlarda yer vermiştir. Görsel 6’ da

Ustanın sadece haer yaprakları ve hatayiden oluşan bir kompozisyona sahip halısı görülmektedir. Görsel 7' de ise benzer bezeme programına sahip, klasik dönem Osmanlı kumaşları verilmiştir.

Görsel 6: Kumkapı Halısı, Agop Kapucuyan Glbenkyan müzesi (URL-5).

Görsel 7: Hatayi zeminli dokuma rnekleri (URL-6, URL-7).

Halı ve kumaşlarda koyu kırmızı ve bordo zemin üzerine iki haer yaprağının arasına yerleştirilmiş iek motifleri bulunmaktadır. Sonsuzluk prensibi ile yerleştirilmiş motiflerde Agop usta hatayi çiçeğini kullanırken, kadife duvar perdesinde karanfil diğer kumaşta ise stilize edilmiş hatayi bulunmaktadır. Karşılaştırılan  eserde de kullanılan motifler büyük ölçeklidir. Motif ve kompozisyon düzeninin yanı sıra saray halıları gibi Kumkapı halıları da ipek iplik ile dokunmuştur. Az sayıda yn ya da pamuk iplikten dokunmuş halılar olsa da bu ipliklerde birinci sınıf kalitede ve çok ince bükümlü oldukları için halılar ipek görünümdedir. İplik bükümü çok ince olduğu için de zengin ve farklı girift kompozisyonlu halılar üretilebilmiştir. Saray halılarında bir yenilik olarak ilme ipliğine ipek, pamuk ve yöne altın ile gümüş metal bükümlü iplikler katılmıştır. Kıymetli metaller

ve ipekle dokunan halılar halk arasında “saraylara layık” olarak anılmıştır (Aslanapa ve Fazlıoğlu, 2006: 18). Yapılan literatür taramasında, farklı yörelerde kumaşlarda metal iplik kullanılmış ancak saray halıları ve Hereke ile Kumkapı halıları dışında altın ya da gümüş ipliklerin kullanıldığı başka bir halı grubu bulunamamıştır. İki halı grubu arasındaki yegâne fark düğüm tekniğidir. Saray halıları İran-Sine düğümü ile dokunurken Kumkapı halıları Türk-Gördes düğümü ile dokunmuştur. Saray halıları ile ilgili en kapsamlı araştırmayı yapan sanat tarihçilerden Oktay Aslanapa Kumkapı, Topkapı, Üsküdar ve Hereke’ de saray halıları stili ile üretim yapan atölyeler olduğunu aktarmıştır. Kumkapı ve Hereke’ de üretilen örneklerin halıcılık alanında başarının doruğuna ulaştığını belirtmektedir (Aslanapa ve Fazlıoğlu, 2006: 19). Tüm bu bilgiler Kumkapı halı grubu ile saray halıları arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Kumkapı Halıları-Hereke İlişkisi

Osmanlı devletinin tarihsel sürecinde, dönem dönem bir halı grubu öne çıkmış, kompozisyon, malzeme ve teknik gibi konularda ekol oluşturmuştur. Girişte tablo halinde gösterdiğimiz bu kronolojik süreçte Kumkapı halıları son dönemini kapsar. Bu durumda, bu halıların üretim sürecine kadar yüzyılların birikimi ve deneyimi olduğunu gösterir. Kumkapı halı ustaları da bu zengin birikimden ziyadesiyle faydalanmıştır. Öncü ustaların sarayın baş desinatörü olması sebebiyle o dönemde üretime devam eden Hereke Halı Fabrikası ile de yakın temasta olmasını sağlamıştır. Bu olanaklarla Hereke fabrikası her anlamda, Kumkapı halı ustalarına destek olmuştur. Başta desinatörü olmak üzere, işçi ve usta desteği alan Kumkapı halı ustaları Hereke’ de kullanılan teknik bilgi, malzeme ve kompozisyon özelliklerinden de sıklıkla yararlanmışlardır (Farrow ve Harrow, 1993: 11). Aşağıda aynı dönemde üretilmiş, farklı kompozisyonlara sahip Hereke halıları ve Kumkapı halı örnekleri, benzerliğin görülmesi adına beraber verilmiştir. Görsel 8’de görülen, birbirine yakın zamanlarda dokunmuş her iki halının kompozisyon düzeni ve motifleri oldukça benzerdir. Kumkapı halılarının hemen her kompozisyonunda kullanılan hatayi ve Çin bulutları, imparatorluğun pek çok sanat dalında olduğu gibi Hereke halılarında da kullanılmıştır. Ortak kompozisyonlardan biri de minyatür görünümlü halı örnekleridir. Bu kompozisyon düzenine sahip, Arkas ve Christie’s gibi koleksiyonlarda farklı renklerde tespit edilen halıların birebir karşılığı Hereke tezgâhlarında da dokunmuştur.

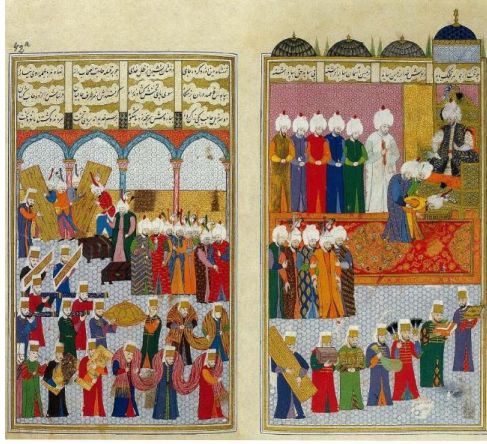

Görsel 8: Aynı dönemde (1920) dokunmuş Hereke ve Kumkapı halı örnekleri (URL-8)

Hereke üretime daha önce başladığı için Kumkapı'nın Hereke'den esinlendiğini düşünmekteyiz. Sadece Hereke ve Kumkapı değil farklı dönem ve bölgelerde üretilmiş olsa da Türk halıları arasında motif ve kompozisyon olarak şaşırtıcı derecede benzerlik gösteren halı örnekleri bulunmaktadır. Genel anlamda farklılık renklerde. Aşağıda görülen üç halı Türk halıları arasındaki bu etkileşimi göstermektedir. Kumkapı halıları içinde 2 adet örneği bulunan bu kompozisyonun, Hereke'deki karşılığı hem aynı dönem olması hem de alınan destek dolayısıyla anlaşılabilir ancak aynı kompozisyon özelliklerine sahip ve 200 yıl önce dokunmuş başka bir halı, Paris Museê des Art Decoratifs'de karşımıza çıkmaktadır (Görsel 9).

17. yüzyıla tarihlenen Kirman halısı, aynı kompozisyona sahip üç halının ilki olup, diğer halılara da esin kaynağı olmuştur. Bu durumun gerekçeleri arasında; devletler diğer ülkelere gönderilecek bürokratik hediyeler için öncelikle kendi ülkelerinde üretilen ve uzman oldukları sanat dallarına dair eserleri tercih etmesi, dolayısıyla da Osmanlı imparatorluğu gibi Safevi Devletinin de saray atölyelerinde hazırlanan el yazması kitaplar başta olmak üzere, ipekli kumaşlar ve halıları çeşitli ülkelere göndermiş olmaları bulunur. Örneğin 1566 yılında, Yavuz Sultan Selim döneminde İran sarayından gönderilen hediyeler arasında 20 tane büyük halı ve kıymetli taşlarla süslenmiş çok sayıda küçük halı vardır (Değirmenci, 2002:206). Bu şekilde saraya giren halılar ve Yavuz Sultan Selim'in Safevi Devletine son vermesiyle oradan getirilen ustaların, Türk halı sanatını etkilediği düşünülmektedir. (Minyatür 1)⁶

⁶ Safevi Devleti tarafından gönderilen, içinde halılarında olduğu hediyeleri gösteren elçi kabulü konuya örnek sahnelerden biridir.

Minyatür 1: Safevi Elçisi Tokmak Han'ın huzura kabulü, Seyyid Lokman, Şehinşahname I,1581, İÜK, F.1404, y.41b-42a (Bağcı, vd. 2006: 126)

İmparatorluğun son zamanlarında kurulan Hereke halı fabrikası desinatörlerinin, yüzyılların motif ve desen birikimini kullanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ki aynı şekilde, Kumkapı ustaları da Hereke'nin deneyimlerinden faydalanmıştır.

Görsel 9: Aynı kompozisyona sahip sırasıyla Kirman, Hereke ve Kumkapı halı örnekleri (URL-9), (URL-10)

Kumkapı halılarının Hereke'den ne kadar etkilendiği, her iki gruptan da örnekler karşılaştırıldıkça görülmektedir. Kumkapı' da üretime başlayan ilk ustaların devlet bünyesinde çalışıyor olmaları, halıcılıkta marka olmuş Hereke halı fabrikasından desen, teknik gibi konularda destek almalarını sağlamış dolayısıyla fabrika Kumkapı halılarının gelişip olgunlaşmasında büyük pay sahibi olmuştur. Ayrıca bir diğer başlıkta Kumkapı açısından incelenmiş olan İran bağlantısının, Hereke'de de olduğu görülmektedir. Tezcan, Hereke'de kurulan halı bölümünde Topkapı Sarayında bulunan klasik dönemin İran örneklerinin gerek ipekle beraber metal ipliğin kullanılması gerekse de kompozisyon olarak kopya edildiğini aktarır. Daha

sonra Hereke'den ayrılan bir grubun Kumkapı da kendi halılarını dokuduğunu belirtir (Tezcan, 2023:133).

Bu kadar benzer Hereke ve Kumkapı halıları ile ilgili ayırımın en temel işareti Hereke'nin bir devlet kuruluşu olması nedeni ile halılara fabrikanın adının, etiket olarak dokunmasıdır. Kumkapı ustalarının da kendi isimlerini veya isimlerinin baş harflerini dokudukları bilinmektedir (Görsel 10).

Görsel 10: Kumkapı Ustası Agop Kapucuyan'a ait imza (Harrow Koleksiyonu) ve Hereke markası Bin dokuz yüz sergisine mahsus Hereke mamulâtı" Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk (Küçükerman, 2003: 14)

Kumkapı Halıları – İran İlişkisi

Kumkapı halılarını kompozisyon, motif ve teknik bakımından etkileyen bir diğer kaynak İran'dır. Özellikle Safevi halıları ile etkileşim çarpıcıdır. Türk halılarında çok sık görmediğimiz minyatür görünümüne halı kompozisyonları, hayvan ve insan figürleri Safevi etkisiyle Kumkapı halılarında sıklıkla yer almıştır. Dünya literatüründe Salting veya Topkapı halıları olarak bilinen gruptan, duayen usta Hagop Kapucuyan'ın esinlenerek ürettiği çok fazla halı olduğu görülmektedir. Görsel 11'de gördüğümüz madalyonlu halıların ilki Agop Usta'nın, diğeri Salting halılarının adını duyuran Victoria & Albert müzesindeki meşhur halıdır. Her iki halıda da, kompozisyon merkezdeki dilimli yuvarlak madalyon etrafında gelişmektedir. Tüm zemine yayılmış Çin bulutları ve bitkisel bezeme arasında yer alan hayvan motiflerindeki benzerlik dikkat çekmektedir. Bordür bezemesinde kullanılan yazı kartuşları ve bunları birbirine bağlayan madalyonlarda aynıdır. Bu halı, Victoria & Albert müzesinde belirtilen bilgilere göre George Salting tarafından bağışlanmış olup, 1550-1600' lü yıllarda dokunmuş bir İran halısıdır. Salting halısı İran-Sine düğümü ile, Hagop ustanın halısı ise Türk-Gördes düğümü ile dokunmuştur.

İran- Kumkapı ilişkisini daha iyi anlayabilmek için Salting halıları üzerinde durulması gerektiği anlaşılmaktadır. Grup adını Avustralyalı koleksiyoner George Salting' den (1835-1909) almış olup, Safevi dönemi halılarından. 1909 yılında Victoria & Albert müzesine bağışlanan halıdan sonra tanınırlığı artan grubu (Görsel 11) Batılı sanat tarihçilerde araştırmaya başlamıştır. Osmanlı ve İran halılarına olan ilginin yanı sıra yurt dışı müzelerinde ve özel koleksiyonlarda da çok fazla örneğin olması ile yakından tanıdıkları halılara dair pek çok akademik çalışma yapılmaktadır. İçinde Kurt Erdmann' ın da bulunduğu araştırmacılar, Salting halılarının 16

ve 17. yüzyıllara ait Tebriz-İran menşeli olup, Topkapı sarayına hediye edilen halılar olduğu olduğu ileri sürmüştür. Halı grubunda yaygın kompozisyon olarak; zeminde kıvrımlı dalların arasında palmet ve rumilerden oluşan bitkisel bir bezeme arasında çeşitli hayvan motifleri yer almakta olup, bordürlerinde ise madalyonlar arasına yerleştirilmiş büyük ölçekli yazı kartuşları grubun alamet-i farikasıdır. Seccade formundaki mihraplı halılar ise bugün literatürde⁷ “Topkapı stili” olarak tanımlanmaktadır (Martin dos Santos, 2010:7). Ayrıca halılar İran-Sine düğümü ile ağırlıklı olarak ipek ya da çok ince bükümlü, yüksek kaliteli yün iplik ile dokunmuştur. Ancak bu halıların en önemli ayırt edici özelliği, altın ve gümüş metal ipliklerin kullanılmasıdır (Martin dos Santos, 2010:8-9). Saray halıları dediğimiz grubun esin kaynağını oluşturduğunu anladığımız bu halıların, Kumkapı halılarını da motif ve kompozisyon programı ve metal iplik kullanımı olarak oldukça fazla etkilediği halı örneklerinden görülmektedir.

Görsel 11: Madalyonlu Kumkapı halı örneği (Farrow-Harrow,1993) ve Salting halısı V&A Müzesi (URL-11)

Hagop ustanın Farrow koleksiyonunda bulunan bir halısı ile Salting halıları arasında en bilinen örneği olan Londra’daki halının, renkleri ve zemindeki bazı motifler dışında, kompozisyonun neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

⁷ Bu tabir Avak Usta tarafından da tekrarlanmış ve halılarda kullanılan mihrap formunun Topkapı Sarayının kemer formlarına benzediği için bu şekilde isimlendirildiğini aktarmıştır (Avak Şirinoğlu kişisel görüşme, 18.11.2016).

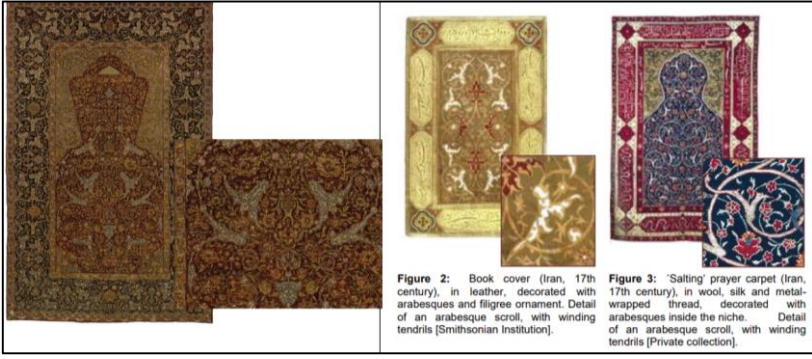
Görsel 12: Arkas koleksiyonundan madalyonlu halı örneği ve Salting halısı (URL-12)

Etkileşimin diğer kompozisyon türlerinde de olduğu görülmektedir. Aşağıda 16. yüzyıldan bir saray seccadesi, İran örneği ve Kumkapı halısı görülmektedir.

Görsel 13: Kumkapı mihraplı halıları ve benzer kompozisyona sahip İran örneği (URL-13), (URL-14)

Görsel 13 de verilen Topkapı stili denilen mihraplı kompozisyonun yanı sıra Zareh Usta'nın "Sultan Başı" olarak adlandırdığı tip bulunmaktadır (Karaman, 2018:251). Bu halıların alt zeminde metal ipliklerle dokunmuş rumi motifleri bulunur. Salting halılarında da aynı teknikle dokunmuş rumiler aşağıda gösterilmiştir.

Görsel 14: “Sultan Başı” stili Kumkapı halısı (URL-15) ve İran karşılaştırma örnekleri (Martin dos Santos, 2010: 8)

Son olarak diğer bir kompozisyon türü olan ardışık motifli (sonsuz prensipli) halılar incelenmiştir. Tüm yüzeyin bitkisel bezeme ile kaplandığı, motiflerin sonsuzluk prensibi ile tekrar ettiği bu kompozisyon türünde, bitkisel bezemenin arasına çeşitli hayvan motifleri yerleştirilmiştir. Kenarlarda ise iki sıra,ince bordür arasında yer alan ana bordür bulunur.

Görsel 15: Ardışık motifli Kumkapı halısı⁸ ve İran karşılaştırma örneği MET Müzesi (URL-16)

Kumkapı halı ustalarından Garabet Appelian'a ait, canlı sarı zeminli halıda, büyüklü-küçüklü hatayiler ve kıvrımlı dallar arasında ceylan, geyik gibi hayvan figürlerinin yanı sıra simetrik olarak yerleştirilmiş av sahneleri bulunur. Halı tamamen ipektir. Bu Kumkapı halısı ile benzer kompozisyon özelliklerine sahip halı, Metropolitan Müzesinde bulunmaktadır.

Keşişyan Koleksiyonunda Bulunan Kumkapı Halılarından Örnekler

Bu bölümde Keşişyan Koleksiyonu'nda bulunan Kumkapı halıları arasından, tarafımıza iletilen dört halı (Görsel 16, 17, 19 ve 21) tanıtılacaktır.⁹ Halıların kompozisyon olarak dağılımı, bir tane Topkapı stili-mihraplı, üç tane ardışık motifli (sonsuz prensipte) halılar şeklindedir.

⁸ Arto Keşişyan'ın izni ile

⁹ Halı görselleri ve bilgileri kendisi tarafından 17.03.2018 tarihinde iletilmiştir.

Bulunduğu yer: Keşişyan Koleksiyonu - Londra
Yılı: 1920' li yıllar
Malzeme:
Atkı: İpek
Çözü: İpek
İlme: İpek, altın ve gümüş metal iplik
Ölçü: 126 x87 cm
Renk: Sarı, kahverengi, bordo, krem, siyah, yeşil
Ustası: Zareh Penyamin
Düğüm Türü: Türk-Gördes Düğümü
Kompozisyon türü: Mihraplı kompozisyon

Görsel 16: Topkapı stili mihraplı halı-Keşişyan koleksiyonu

Zemin: Koleksiyonerinin belirttiğine göre; halı cm² de 20x20 ilme ile dokunmuş olup döneminde dokunan en ince halıdır ve döneminin özelliklerine göre dünyada tektir. (Arto Keşişyan, kişisel görüşme,1.3.2018) 1930lu yıllarda Keşişyan ailesi bizzat Zareh Usta'dan satın almıştır. 1900'ün başında dokunulduğu düşünülen halının mihraplı bordo zemini, Çin bulutları ve küçük çiçekli dallar arasında yer alan hatayilerle bezenmiştir. Simetrik bir şekilde yerleştirilen hatayilerin etrafını saran Çin bulutları, stilize edilmiş lale görünümü vermektedir. Mihrap başında yazı kartuşu yer almaktadır. Mihrabı sarı renkli, ince bir (Farsça olduğu düşünülen) yazı bordürü çevrelemektedir. Mihrabın sağında ve solunda birer adet vazö bulunmaktadır. Yeşil zemin tamamen küçük çiçekli dallarla bezenmiştir ve mihrabın en sivri noktasında bir palmet motifi bulunmaktadır (Karaman, 2018: 196-197).

Bordür: Ana bordür ve zemin çiçekli iki ince bordür ile birbirinden ayrılmıştır. İki bölüm halinde incelenen bordürün ayak tarafında çiçekli dallar arasında hatayiler yer almaktadır. Hatayilerin içlerinde nar motifi bulunmaktadır. Mihrap tarafında bulunan ise araya yerleştirilmiş madalyonlarla birbirine bağlanan yazı kartuşları bulunur. Ayak kısmında ise Palmet dizisinin yer aldığı dış bordür ile halı tamamlanmıştır.

Sotheby's ve Christies başta olmak üzere müzayede sitelerinde ve Arkas koleksiyonunda bu tip mihraplı halı örnekleri bulunmaktadır. Bu kompozisyon düzeni Salting halılarının mihraplı halıları ile özdeştir.

Bulunduğu yer: Arto Keşişyan koleksiyonu-
Londra
Yılı: 1920' li yıllar
Malzeme:
Atkı İpi: İpek
Çözüğü İpi: İpek
İlme-Düğüm İpi: İpek
Ölçü: 201x 137 cm.
Renk: Sarı, bordo, yeşil, mor, krem
Ustası: Zareh Penyamin
Düğüm Türü: Türk-Gördes Düğümü
Kompozisyon türü: Ardışık motifli (sonsuz prensipli) kompozisyon

Görsel 17: Ardışık motifli (sonsuz prensipli halı)-Keşişyan koleksiyonu

Zemin: Halı, kenarlarda iki sıra ince bordür arasında yer alan ana bordür ve ortada düz zeminden oluşmaktadır. Bordo zemin üzerinde sarı ve krem renkte simetrik bir şekilde tekrar eden, sonsuzluk prensibine göre yerleştirilmiş bitkisel motiflerle bezelidir. Merkezde, sekiz yapraklı bir çiçek motifi bulunmaktadır. Merkezdeki çiçeğin sağında ve solunda büyük ölçekli, yaprakları sekiz dilimli ve sarı renkle kontrorlenmiş hatayi çiçekleri, alt ve üstünde ise etrafı yapraklarla çevrili birer çiçek motifi yer almaktadır. Merkezde yer alan bu çiçeklerin etrafında simetrik bir şekilde yerleştirilmiş çeşitli boylarda hatayi çiçekleri yer almaktadır. Halının uç kısımlarında dairesel formda yerleştirilmiş hatayiler arasında altışar adet kuş bulunmaktadır. Tüm zemin, boşluk kalmayacak şekilde küçük çiçekli, kıvrımlı dallar ile bezenmiştir.

Bordür: Zemin ve ana bordürü ayıran ince bordür sarı renklidir ve içinde tekrar eden çiçek motifleri bulunmaktadır. Ana bordürde ise küçük çiçek motifleri üzerine yerleştirilmiş 20 adet hatayi bulunmaktadır. Hatayilerin etrafında kuyrukları kapalı tavus kuşları bulunmaktadır. En dıştaki bordür ise zeminle aynı renk olup küçük çiçek motifleri ile bezenmiştir (Karaman, 2018: 105-106).

Bu kompozisyona sahip Kumkapı halıları Christies (müzayede sitesi) Koleksiyonu ve Arkas Koleksiyonunda da bulunmaktadır. Christi's koleksiyonundaki örnek ekler bölümünde verilmiştir (Görsel 18).

Görsel 18: Keşişyan koleksiyonunda bulunan 2 numaralı halı ile aynı kompozisyona sahip Christie's deki halı (URL-17)

Bulunduğu yer: Keşişyan koleksiyonu-Londra
Yılı: 1920' li yıllar
Malzeme:
Atkı İpi: İpek
Çözü İpi: İpek
İlme-Düğüm İpi: İpek, altın ve gümüş metal iplik
Ölçü: 186 x 125 cm.
Renk: Yeşil, kahverengi, sarı, krem, pembe
Ustası: Hagop Kapucuyan
Düğüm Türü: Türk-Gördes Düğümü
Kompozisyon türü: Ardışık motifli (sonsuz prensipli) kompozisyon

Görsel 19: Ardışık motifli (sonsuz prensipli) halı-Keşişyan koleksiyonu

Zemin: Bu halı Arto Keşişyan'ın ifadesine göre cm^2 'de 8x8 ilme ile dokunmuştur. Göbek görevi gören bir çiçeğin etrafında simetrik olarak dağılmış değişik çiçek motifleri bulunmaktadır. Merkezdeki çiçeğin sağında ve solunda yaprakları yıldız kollarına benzeyen iki adet, büyük ölçekli hatayı yer alır. Üst ve alt tarafında ise, etrafında 8 adet uçları dişli dikdörtgenin sıralandığı, iki tane nar motifi bulunmaktadır. Bu motiflerin aralarında alt kısmında karanfil çiçekleri bulunan vazo motifleri yerleştirilmiştir. Büyük ölçekli ana motiflerin etrafı küçük çiçekli kıvrım dallarla doldurulmuştur. Zeminin alt ve üst tarafında içi altın metal iplikle dokunmuş, küçük dörtgenlerle dolgulanmış, etrafı stilize çiçeklerle sarılmış kareler bulunmaktadır. Halıda kullanılan sivri yapraklı hatayiler hariç tüm motifler yuvarlak formudur ve sonsuzluk prensibi ile simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Bordür: Zemin ve ana bordür içi tekrar eden çiçeklerle dolgulanmış ince bir bordürle ayrılmıştır. Akabinde gelen ana bordürde; köşelerde hatayiler, sonrasında ise sırası ile güneşi andıran yuvarlak formu çiçekler ve eli belinde motifleri sıralanmıştır. Bu büyük ebatlı ana motiflerin etrafı

küçük çiçekler ve yapraklar ile doldurulmuştur. En dışta içi küçük çiçeklerle bezeli ince bordürle tamamlanmaktadır. Arkas koleksiyonunda aynı kompozisyona sahip halılar bulunmaktadır (Karaman, 2018:107-108). Benzeri Arkas koleksiyonunda da olup, ekler bölümünde görseli verilmiştir (Görsel 20).

Görsel 20: Keşişyan koleksiyonunda bulunan 3 numaralı halı ile aynı kompozisyona sahip Arkas Koleksiyonu'ndaki halı

Görsel 21: Ardışık motifli (sonsuz prensipli) halı-Keşişyan koleksiyonu

Zemin: Halı kenarlarda iki sıra ince bordür arasında yer alan ana bordür ve ortada düz zeminden oluşmaktadır. Zemindeki canlı sarı rengi ile dikkat çeken halının merkezinde dörtgen oluşturacak şekilde yerleştirilmiş dört adet hatayi bulunmaktadır. Hatayilerin altında ve üstünde, yeşil renkli, sırtları birbirine dönük ikişer adet pars figürü, parsların yanında birer hatayi bulunmaktadır. Dairesel formda yerleştirilmiş çiçek motiflerinin arasına yerleştirilmiş gezinir durumda hayvan figürleri ve hayvanlar arasındaki av sahneleri bulunmaktadır. Halının iki ucunda ortada birbirine bakan iki geyik figürü, sağında ve solunda stilize edilmiş birer hayvan motifi yer almaktadır. Tüm zemin küçük çiçekli dallarla bezenmiş olup, motifler düzgün bir simetri ile sonsuzluk prensibine göre yerleştirilmiştir. İki yarısında yer alan motifler ve yerleştirme düzeni aynı iken uçlarda yer alan hayvanlarda kullanılan iplik renkleri farklıdır.

Bordür: Zemin ile ana bordür, ince bir bordür ile ayrılmıştır. Krem rengindeki ince bordür, çiçekler ve rumilerle bezelidir. Lacivert renkli ana bordürde ise birbirini takip eden rumiler arasında yer alan hatayiler ve bunların etrafını saran küçük çiçek motifleri ile kuşlar bulunmaktadır. En dışta ise zeminle aynı renk olan, karanfil ve çiçek motiflerinden oluşan kenar bordür bulunmaktadır (Karaman, 2018:109-110).

Sonuç

Çok zengin bir motif dağarcığına sahip olduğumu gördüğümüz Kumkapı halıları, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde özel girişim ürünleri olarak üretime başlamış ve gerek çağdaş halılarla gerekse daha önce dokunmuş halı grupları ile yakın etkileşim içinde olduğu anlaşılmıştır. Halıları etkileyen bir diğer önemli esin kaynağı 16. ve 17. yüzyıl İran-Safevi halılarıdır. İncelediğimiz örnekler göstermektedir ki İran halıları ve Kumkapı halıları arasında renk, motif ve kompozisyon olarak yakın ilişki bulunmaktadır. Ustaların (özellikle saray bünyesinde çalışanların) bu kadar yakın üretim yapabilmelerinin nedeninin, Salting halıları gibi dünya halı araştırmacıları tarafından “Topkapı halıları” olarak adlandırılan 16. yüzyılda İran’dan hediye edilen Safevi halılarını sarayda görmüş olmaları ve yanı sıra bu halılardan ilhamla üretilen saray halılarına ve diğer dokuma eşyalara erişebilmeleri olduğu düşünmekteyiz.

Motif bazında etkileşimde Saray halılarının lale, hatayi, çiçekli kıvrımlı dallar, rumiler gibi bitkisel motiflerini, İran-Safevi halılarından ise hayvan motiflerinin, av sahnelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bitkisel ve hayvan motiflerinin yanı sıra figürler ve yazı kartuşları da sıklıkla kullanılmıştır. Geleneksel Türk halılarının kompozisyonlarında hayvansal, bitkisel ya da yazı motiflerinden birine ağırlık verilirken Kumkapı halılarında tüm motifler iç içe kullanılmıştır. Klasik dönemde kullanılan altın-gümüş ipler tekrar gündeme gelmiştir. Türk-Gördes düğümü ile tamamen geleneksel tarzda dokunmuş, yüzyılların birikimi ve deneyimi ile “Kumkapı halısı” olarak dünyaca ünlü ürünler ortaya çıkmıştır. Çok kültürlü ve farklı milletlerden oluşan Osmanlı İmparatorluğu gibi Kumkapı halıları da çok kültürlü ürünlerdir. Çalışmanın sonunda tanıtılan Keşişyan koleksiyonundaki dört halı, şu an için en önemli veri olan Arkas koleksiyonundaki halılar ile yakın benzerlik göstermektedir. Zamanla sayısının artacağını umduğumuz halılar ile hem dokuyucu ustaların tarzlarının tanınması hem de diğer halı grupları içinde Kumkapı halısının ayırt edici özelliklerinin kavranması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Altınbaş, E. T. (1985). Türkiye’de doğal ipekten el dokuması halı yapımı ve desen özellikleri. *Türkiye 4. İpekböcekçiliği ve İpek Halıcılık Kongresi*, 105-120, Bursa: Türkiye Ticaret, Sanayi ve Deniz Ticaret Odaları ve Borsaları Birliği.
- Arslan, S. (2018). Kumkapı halılarında desen ve teknik özellikler. *İdil*, 7 (46), 695-700
- Aslanapa, O. (1987). *Türk halı sanatının bin yılı*. İstanbul : Eren Yayıncılık.
- Aslanapa, O.-Fazlıoğlu, A. (2006). *Düğümün son halkası: Saray halıları*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı.
- Bayrakçı, B. (1997). *Meslek yüksek okulları için el dokuması halıcılık*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Bensoussan P. (1985). The master weavers of Istanbul, *Halı Dergisi*, 7(2), 34-35.
- Çokay, M. Önder (2015). XX. yüzyılda Kumkapı halıları. *Arkas Koleksiyonunda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1930*, (ed.: M. Unustası), 89-90, İzmir: Mas Matbaacılık.
- Çokay, M.Ö. (2000). Kumkapı halıları ve ustaları. *Antik Dekor Dergisi*, (58), 151-154
- Deniz, Bekir (2005) Türk halı sanatının serüveni-I. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*, 7, 24-46.
- Değirmenci, T. (2002). Kâğıtlardan tezgâhlara taşınan imgeler: resimli Safevi dokumaları. *Orta Çağda Anadolu, Aynur Durukan’a Armağan*, (hızl.: N. Şaman Doğan), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Eiland, L. M. (1999). Salting carpets: New cholarship. *Ghereh* 20, 9-21.
- Farrow F. George - Harrow, L. (1993). Hagop Kapoudjian: The first and greatest master of Kum Kapi school from examples in the George Farrow collection of silk rugs and carpets. Essex: Scorpion Publishing Ltd.
- Kafalılar, A. (1976). *Halıcılık ve teknolojisi*. Ankara: Köy İşleri Bakanlığı Kooperatifler Eğitim ve El Sanatları Genel Müdürlüğü.
- Karamağaralı, B. (1998). Halı sanatı üzerine. *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim, Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri 27-31 Mayıs 1996*, Kayseri: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Karaman, Ş. (2018). *Kumkapı halıları: 19-21.yüzyıllar*. Ankara: Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Küçükerman, Ö. (1987). Anadolu’nun geleneksel halı ve dokuma sanatı içinde Hereke fabrikası. *Saraydan Hereke’ye Giden Yol*. Ankara: Sümerbank Genel Müdürlüğü.
- Martins Dos Santos, A. R. (2010). *The discovery of three lost ‘salting’ carpets: Science as a tool for revealing their history*. Universidade Nova De Lisboa, Faculdade de Ciências e Tecnologia Department of Conservation and Restoration, Thesis of a Master Degree.
- Önder, A. (2015). Feshane, Hereke ve Kumkapı halılarının tarihçesi. *Arkas Koleksiyonunda Osmanlı Halı Sanatı 1834-1930*, (ed. M. Unustası), 106-112, İzmir: Mas Matbaacılık

- Parlar, G. (1998). Gravürlerde III. Ahmet çeşmesi (Bab-ı Hümayun çeşmesi), Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi, 43-46, İstanbul: Şehir Üniversitesi.
- Tezcan, H. (2023). Yerli ve yabancı kaynakların ışığında 16.yüzyıldan 20.yüzyıla Türk halı dokumacılığı. *Arış Dergisi*, 22,116-139
- Yaman, B. (2000). Osmanlı saray halılarında sırma kullanımı. *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu SDÜ-Isparta-Türkiye Bildiriler Kitabı*, 45-50, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Yazıcı, S. (2015). Osmanlı Devleti'nin bir sanayi merkezi olarak Hereke. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (ed.: H. Selvi-M. B. Çelik), 195-213, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler İdaresi Başkanlığı Yayınları.
- Yetkin, Ş. (1991). *Türk halı sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Elektronik Kaynaklar

URL-1:

<https://www.sothebys.com/en/search?query=zareh%20penyamin&tab=objects> (Erişim:20.6.2024)

URL-2: <https://www.christies.com/lot/lot-6476633> (Erişim: 20.6.2024)

URL-3: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2003/fine-rugs-carpets-including-islamic-textiles-103761/lot.117.html> (Erişim: 17.01.2018)

URL-4: <http://collections.vam.ac.uk/item/O54294/the-salting-carpet-carpet-unknown/> (Erişim: 17.01.2018)

URL-5: <https://sarayhali.wordpress.com/2016/07/28/kumkapi-el-halilari/> (Erişim: 17.01.2018)

URL-6:

<http://www.sakipsabancimuzesi.org/sites/default/files/exhibitions/highlights/louvre18.jpg>

URL-7: <http://blog.tesbihane.com/2015/10/osmanli-kulturunu-yansitan-el-isi-obje-ve-esyalar/> (Erişim: 18.04.2018)

URL-8: <https://rugrabbit.com/node/169676> (Erişim: 19. 04. 2024)

URL-9: <https://tr.pinterest.com/pin/473300242073293015/?lp=true> (Erişim: 17.01.2018)

URL-10: <https://www.christies.com/lotfinder/Lot/a-silk-and-metal-thread-hereke-rug-1882561-details.aspx> (Erişim:20.6.2024)

URL-11: <http://collections.vam.ac.uk/item/O54294/the-salting-carpet-carpet-unknown/> (Erişim: 17.01.2018)

URL-12: <https://tr.pinterest.com/pin/111323422013344018/> (Erişim: 17.01.2018)

URL-13:

https://www.academia.edu/8124983/Salting_Carpets_New_Scholarship_Gherreh_20_9_2 (Erişim: 17.04.2018)

URL-14: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2016/rugs-sale-116872/lot.95.html?locale=en> (Erişim: 17.04.2018)

URL-15: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2011/arts-of-the-islamic-world-111220/lot.478.html?locale=en> (Erişim:01.02.2018)

URL-16:

http://www.metmuseum.org/art/collection/search/450509?sortBy=Relevance&where=Iran&what=Carpets&ft=*&offset=20&rpp=20&pos=26 (Erişim: 19.4.2024)

URL-17:

<https://www.christies.com/en/lot/lot-6065560> (Erişim: 17.01.2018)

Extended Summary

This article evaluates the origin, technical and compositional characteristics of Kumkapı carpets from the late Ottoman Empire and examines their place in the historical context. Drawing on the long history of Turkish carpet making, the article describes how Kumkapı carpets developed as a product of private enterprise. According to Arto Keshishian, a London-based carpet collector, there are approximately 200 Kumkapı carpets in the world, of which more than 30 are in the Arkas Collection in Izmir, most of them are in the possession of an Iranian collector and in various museums and collections, including those of Keshishian. The hallmark of the carpets is that they are woven with Turkish knot and silk thread as well as gold and silver metal thread. The motifs used in the compositions and their manufacturers have raised questions about the origin of the carpets. This study seeks answers to these questions.

There are not many academic studies on the carpets, which have attracted attention with exhibitions and auctions abroad, except for a few articles and two books, as well as the master's thesis we have prepared. The first of these articles was written by M. Önder Çokay (2000) and published in Antik Dekor journal under the title "Kumkapı Carpets and Masters". Another study is "The Master Weavers Of Istanbul" by Pamela Bensoussan (1985), published in Halı journal. The book "Hagop Kapoudjian-The First and Greatest Master of Kum Kapı School from Examples in The George Farrow Collection of Silk Rugs and Carpets" by George F. Farrow and Leonard Harrow presents the life of the famous Kumkapı carpet master Hagop Kapoudjian as well as examples of the carpets he produced. Another source is the book titled Ottoman Carpet Art in the Arkas Collection, prepared by Arkas Art Gallery, in which 17 Kumkapı carpets are introduced. All sources were accessed during the preparation of this study.

During the preparation of the study, based on the information obtained through the master's thesis written by us, the developments and current exhibitions and auctions related to carpets were followed and newly published domestic and international studies were included in the existing information. In addition to the literature, Avak Şirinoğlu, who continues to produce in the Kumkapı style, and Arto Keşişyan, who collects and appraises antique carpets including Kumkapı examples, were interviewed.

The fact that Zareh Penyami, one of the pioneering masters of Kumkapı carpets, worked as a designer at the palace and was in close interaction with the Hereke carpet factory, which was actively producing at the time, gave him the opportunity to examine the classical period carpets. The study also examines the technical and compositional ties of Kumkapı carpets with Ottoman palace carpets and Iranian carpets of the Safavid period. The compositional and technical characteristics of the carpets are further elaborated by examining the carpets in the Arkas Collection, introducing four carpets in the Keşişyan collection, and including a newly discovered carpet from the Hüsrev Bey Mosque in Saray Bosnia.

In conclusion, it has been determined that Kumkapı carpets emerged as significant artistic products during the late period of the Ottoman Empire, but they are relatively unknown in Turkey due to the large-number migration of their producers and the fact that most of these carpets are found abroad. The carpet group is considered highly significant because it carried the techniques and compositions of classical period palace carpets into the 19th century, and, with the Hereke carpet factory, introduced a new breath of life into hand-woven carpet

making through the use of silk and metal threads. The animal motifs and mythological figures used in the compositions are particularly important details that require iconographic research. As new examples of this group continue to appear in auctions that we closely monitor, the information about Kumkapı carpets will become clearer.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Makaleyi hazırlarken atölyesindeki halı, iplik ve tezgâh gibi birçok malzemenin görsellerinin yanı sıra Zareh Penyamin'e ait halı desenlerinin fotoğraflarını çekmeye izin veren Kumkapı halıları ve el dokuması ipek halıcılıkla ilgili bilgilerini benimle paylaşan Usta Avak Şirinoğluna desteklerinden ötürü teşekkür ederim./ I would like to thank Master Avak Şirinoğlu for allowing me to take photographs of Zareh Penyamin's carpet patterns as well as images of many materials such as carpets, yarn and looms in his workshop while preparing this article, and for sharing his knowledge about Kumkapı carpets and hand-woven silk carpets with me.